

СИМБІРСЬКА Є. В.,
аспірант кафедри цивільного права
і процесу
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 347.941

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-20>

ОКРЕМІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті розглянуто процесуальні особливості вирішення питання про допустимість доказів на підставі аналізу норм чинного законодавства. Проаналізовано наслідки порушення критерію допустимості доказів. Визначено суб'єктів, які законом наділені повноваженнями щодо здійснення оцінки доказів на предмет їх допустимості. Зроблено висновки про роль суду та учасників справи в досліджуваному процесі. Сформульовано власний підхід до виокремлення етапів перевірки доказів на предмет їх допустимості.

Ключові слова: допустимість доказів, доказування, оцінка доказів, критерій допустимості.

В статье рассмотрены процессуальные особенности решения вопроса о допустимости доказательств на основании анализа норм действующего законодательства. Проанализированы последствия нарушения критерия допустимости доказательств. Определены субъекты, которые законом наделены полномочиями относительно осуществления оценки доказательств на предмет их допустимости. Сделаны выводы о роли суда и участников дела в исследуемом процессе. Сформулирован собственный подход к выделению этапов проверки доказательств на предмет их допустимости.

Ключевые слова: допустимость доказательств, доказывание, оценка доказательств, критерий допустимости.

The procedural peculiarities of solving the question of the admissibility of evidence based on the analysis of the norms of the legislation are dealt in the article. Are analyzed the consequences of violating the criteria of admissibility of evidences. The subjects, which are empowered by law to do an assessment of evidence for the purpose of their admissibility, are determined. Conclusions about the role of court and participants of case in the examined process are made. An own approach to distinguish stages of verification of evidence for their admissibility has been formulated.

Key words: admissibility of evidence, proving, evaluation of evidence, admissibility criterion.

Вступ. Ефективність процесу доказування безпосередньо залежить від належного здійснення суб'єктами цивільного процесу своїх повноважень щодо оцінки доказів. Процес оцінки доказів та засобів доказування базується на використанні визначених в законодавстві критеріїв, одним із яких є допустимість. Незважаючи на значну наукову увагу, присвячену доказуванню у цивільному процесі, досі залишаються невирішеними ряд наукових та практичних завдань. Так, наукою не обґрунтовано детальний алгоритм дій суб'єкта

під час оцінки ним доказів на предмет відповідності їх критерію допустимості, зазначене має наслідком виникнення практичних проблем якості усього процесу доказування, вирішення справи з урахуванням недопустимих доказів та, як наслідок, скасування прийнятого рішення в судах апеляційної чи касаційної інстанцій. Отже, з метою забезпечення ефективності як процесу доказування, так і судового захисту порушеного права загалом слід вирішити питання про порядок встановлення допустимості доказів, суб'єктів такого встановлення та наслідки порушення або недотримання критерію допустимості.

Здійснюючи дане дослідження, ми використовували наукові здобутки такі вчених, як: Дмитро Луспенник, який значну наукову увагу присвятив дослідженню доказування у цивільному процесі; Михайло Треушніков, результати його дослідження судових доказів, критеріїв їх оцінки; Марко Гурвіч та його висновки щодо порядку встановлення допустимості доказів. Аналіз наукових праць вказаних учених забезпечив можливість сформулювати підґрунтя для виконання завдань та цілей даного дослідження.

Таким чином, завданням статті стало розроблення власного підходу до визначення методики оцінки доказів на відповідність їх критерію допустимості, а також визначення ролі та завдань суду й учасників справи в даному процесі.

Результати дослідження. Встановлення істини у справі безпосередньо залежить від ефективності процесу доказування, елементом якого є оцінка доказів на відповідність критерію допустимості. Пред'являючи суду доказ, особа повинна завчасно перевірити в силу своїх можливостей і знань, чи є такий доказ отриманим у порядку, встановленому законом, чи відповідає форма його закріплення існуючим засобам доказування. Зазначене підтверджується ч. 7 ст. 81 ЦПК України, відповідно до якої суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [1]. Ключовим положенням даної норми є підтвердження обов'язку учасника процесу добросовісно здійснювати права та виконувати обов'язки щодо доказів та процесу доказування. Безумовно, дане положення охоплює обов'язок учасника подавати до суду виключно допустимі докази та фіксує наслідок порушення такого обов'язку – виникнення в суду права витребування доказів за власною ініціативою.

Акцентуємо увагу, що витребування судом доказів – це саме право суду, а не обов'язок. Однак виникає це право після виконання обов'язку щодо перевірки поданих суду доказів на предмет їх допустимості. Таким чином, можемо дійти висновку, що в обов'язковому порядку суд перевіряє докази, подані учасниками справи, а також витребувані судом за власною ініціативою, застосовуючи критерій допустимості.

На перший погляд, така діяльність суду може бути розглянута як його втручання у процес розподілу функцій доказування та вплив на принцип змагальності. Однак вказане твердження спростовується необхідністю забезпечення дотримання балансу приватноправового та публічного інтересу у процесі реалізації права суду на витребування доказів за власною ініціативою. Приватний інтерес забезпечується наданням учасникам можливості подання допустимих доказів на підтвердження власної позиції, публічний інтерес забезпечує скеровування процесу до досягнення його мети – встановлення істини по справі та справедливого вирішення спору, що є неможливим у випадку покладення в основу судового рішення недопустимих доказів.

Отже, у випадку добросовісного виконання судом та учасниками справи своїх процесуальних обов'язків подані суду докази проходять подвійну оцінку на предмет їх відповідності критерію допустимості: уперше – на етапі подання доказів до суду таку оцінку їм повинен надати суб'єкт подання, згодом процес перевірки питання про допустимість отриманих доказів здійснюється безпосередньо судом.

Вважаємо обґрунтованою позицію Д.Д. Луспенника, який зазначив, що базовими є норми, які визначають загальні засади здійснення доказування учасниками справи, а закріплення за судом права на збирання доказів врегульовано винятковими нормами, що мають застосовуватися за наявності виключних умов із належним мотивуванням суду в кожному

конкретному випадку [2]. Зазначений підхід лише доповнює зроблений нами раніше висновок. Оскільки допустимість є критерієм, що стосується форми закріплення доказу, то першу, базову перевірку допустимості здійснює саме суб'єкт подання доказу до суду, а суд лише оцінює відповідні дії суб'єкта подання та у випадку виникнення сумніву щодо допустимості доказу наділений обов'язком самостійної перевірки доказу. Якщо ж у випадках, визначених законом, суд за своєю ініціативою витребує докази, то він зобов'язаний здійснювати оцінку їх допустимості.

У даному контексті важливим є положення згадуваної нами ч. 7 ст. 81 ЦПК України, яка визначає одну з підстав для витребування судом доказів із власної ініціативи, а отже, обов'язкової їх оцінки на предмет допустимості – це сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів [1]. Видається, що одним з аспектів недобросовісного виконання обов'язку з доказування, який відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦПК України покладений на сторони, є подання до суду завідомо недопустимих доказів із метою перешкодити встановленню істини у справі.

Відповідно до ч. 11 ст. 83 ЦПК України в разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду учасником справи для ознайомлення документ викликає сумнів із приводу його достовірності або є підробленим, особа, яка подала цей документ, може просити суд до закінчення підготовчого засідання виключити його із числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів [1]. Порухення вимог щодо допустимості доказу може мати наслідком внесення до доказу недостовірних відомостей або його підробку, а тому фактично дана стаття регламентує порядок оцінки недопустимого доказу. Як слідує з її аналізу, не зовсім ефективним видається спосіб, в який закон пропонує усунути наслідки від подання недопустимого доказу. Якщо особа, яка подала відповідний доказ, мала намір ввести суд в оману та порушила вимоги щодо його допустимості, то її дії підлягають кваліфікації за кримінальним законодавством за підробку документів. У той же час дана норма підкреслює значимість ролі учасників справи у процесі визначення допустимості доказів та закріплює за судом функцію нагляду за вказаним процесом.

Доказування вимагає значних часових затрат. Однак, ураховуючи європейські та національні тенденції цивільного процесу щодо скорочення його тривалості та забезпечення можливості особи отримати своєчасний судовий захист, організація судового розгляду справи повинна здійснюватись із максимально ефективним використанням відведеного законодавством строку на вирішення спору.

З метою оптимізації часових затрат на розгляд цивільних справ у суді Комітет міністрів Ради Європи у Рекомендації R (84) 5 державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи від 28.02.1984 року, першим принципом визначив, що судочинство повинно складатись не більше ніж із двох судових засідань: перше – попереднє слухання підготовчого характеру, друге – для подання доказів, заслуховування доводів сторін та, якщо це можливо, прийняття рішення. На суд покладено обов'язок вжити всіх необхідних заходів для своєчасного проведення другого засідання [3].

Відповідно до вказаних рекомендацій у чинній редакції ЦПК України обов'язок подання доказів до суду покладений на позивача на етапі подання позовної заяви, відповідача – разом із відзивом, третіх осіб – разом із поясненнями (ч. 2, 3 ст. 83 ЦПК України), окрім того, особа, що подає докази до суду, зобов'язана попередньо розіслати такі докази всім учасникам процесу (ч. 9 ст. 83 ЦПК України) [1]. На нашу думку, процитований порядок подання доказів до суду забезпечує можливість усім учасникам вже до підготовчого засідання проаналізувати докази на предмет їх допустимості і своєчасно заявити про недотримання вказаного критерію, якщо таке мало місце. Таким чином, під час підготовчого засідання суд повинен заслухати позиції сторін щодо доказування та допустимості поданих доказів і вжити процесуальних заходів щодо з'ясування питання про допустимість без додаткових часових затрат.

Підсумовуючи, варто відмітити, що оцінка доказів на предмет їх допустимості повинна відбуватись одразу після отримання учасниками справи усіх доказів, що подаються до суду,

та до початку розгляду справи по суті. Основний тягар зі здійснення діяльності щодо аналізу доказів на предмет їх допустимості покладається на учасників провадження, суд же виступає в ролі арбітра у даному процесі та здійснює перевірку представлених учасниками аргументів та доводів. У будь-якому випадку питання допустимості доказів суд повинен розглядати в контексті забезпечення права особи на ефективний та своєчасний судовий захист, рівності змагальних прав сторін та законності.

Закріплення в законодавстві критерію допустимості доказів не дозволяє встановити чіткий алгоритм дій під час перевірки доказу на відповідність зазначеному критерію. У той же час існування чіткого механізму перевірки сприяло б уніфікованому підходу судів до вирішення питання про допустимість доказів.

Першим етапом перевірки доказу на предмет його допустимості є аналіз такого суб'єктом подання. Дана перевірка відбувається на етапі, що передує поданню доказу до суду. Вирішуючи, в який спосіб обґрунтовувати свою позицію у процесі, учасник справи обирає докази, що можуть її підтвердити, після чого здійснює їх перевірку на предмет допустимості.

Наступним етапом оцінки доказів є їх аналіз усіма учасниками справи. Процесуальний закон зобов'язує суб'єкта подання доказу до моменту пред'явлення його суду надіслати доказ усім учасниками справи для того, щоб останні мали змогу проаналізувати докази та заявити суду про їх невідповідність вимогам закону. У випадку виявлення фактів недопустимості доказів кожен учасник справи має право заявити клопотання про неможливість урахування судом того чи іншого доказу як недопустимого та відхилення такого доказу. Усі клопотання подаються та розглядаються на підготовчому судовому засіданні, якщо особа пропустила зазначений строк її клопотання відхиляється.

Заключним етапом аналізу доказів на предмет їх відповідності законодавчим вимогам щодо допустимості є перевірка доказів судом та прийняття рішення про їх допустимість. Серед науковців відсутній єдиний підхід щодо того, чи здійснюється оцінка доказів на предмет відповідності їх визначеним критеріям на етапі підготовчого засідання, чи вона має місце у процесі судового вирішення спору. Наприклад, І.М. Резниченко зазначав, що результатом судової діяльності є оцінка доказів, надана в судовому акті, а відносність доказів є умовою для їх допуску в процес. На етапі підготовки справи до судового розгляду суд може кваліфікувати докази за певними ознаками, однак глибоке їх дослідження має місце під час розгляду справи по суті [4, с. 8]. Протилежну позицію щодо моменту оцінки доказів висловив В.К. Пучинський. На думку вченого, на стадії підготовки справи до судового розгляду без здійснення оцінки доказів неможливо спрямувати подальший процес судового розгляду [5, с. 68]. Вважаємо, що вказані суперечності виникли через різні підходи до визначення мети та завдань підготовчого провадження. Станом на сьогодні процесуальний закон встановив чітку роль підготовчого засідання. Оскільки до початку його проведення учасники повинні ознайомитись із поданими до суду доказами та сформулювати власну позицію щодо їх допустимості, то в самому підготовчому засіданні учасники можуть заявляти клопотання про неможливість урахування судом певних доказів через їх недопустимість. У свою чергу, суд вирішує питання про допустимість поданих доказів, а також щодо необхідності витребування нових доказів. Таким чином, питання допустимості доказів може бути вирішено як на підготовчому засіданні, так і під час розгляду справи по суті.

На думку П.В. Логинова, під час підготовки справи до судового розгляду оцінка доказів відбувається не з урахуванням критерію їх достовірності чи недостовірності, доброякісності джерела доказування, а з точки зору їх значимості, відносності та допустимості з даної справи [6, с. 110]. Запропонований підхід містить певне протиріччя: з одного боку, вчений зазначає, що на етапі підготовки справи до судового розгляду не перевіряється доброякісність джерела доказування та достовірність доказу, з іншого боку, зазначає про перевірку на допустимість доказу. Однак допустимість є критерієм, який характеризує законність джерела доказування, а отже, і його доброякісність, а також законність порядку та способу отримання доказу, що забезпечує достовірність інформації, яку містить доказ.

Одним із елементів допустимості доказів є законність джерела його походження. На етапі фактичного подання до суду доказів разом із позовною заявою, відзивом чи поясненням третьої сторони суд встановлює особу, що подає доказ. І хоча на етапі прийняття доказів достовірність їх не перевіряється, однак встановлення особи – суб'єкта подання, є важливим моментом для подальшої кваліфікації дій такої особи у випадку, якщо буде встановлено недопустимість доказу.

Важливо враховувати, що неподання доказів до проведення підготовчого засідання, за умови відсутності та відсутні поважних причин такого неподання, є підставою для відмови судом у їх розгляді. Вважаємо, що порушення процесуального порядку подання доказів до суду (наприклад, порушення строку подання, ненадіслання копій доказу всім учасникам провадження) є додатковим критерієм їх недопустимості.

Ураховуючи описані наукові підходи, вважаємо, що основний процес оцінки доказів на предмет їх допустимості відбувається на етапі підготовки справи до судового розгляду, однак це жодним чином не виключає можливості подальшого дослідження доказу у випадку виявлення такої необхідності.

Аналізуючи діяльність суду щодо оцінки доказів та засобів доказування на предмет їх допустимості, вважаємо за доцільне вирішити питання про те, чи є така діяльність реалізацією процесуального права суду, що здійснює розгляд справи, чи виконанням процесуального обов'язку.

Так, на думку М. К. Треушнікова, суд обов'язково повинен застосовувати правило щодо допустимості доказів до початку судового розгляду, тим самим забезпечивши оперативності та своєчасності висновків суду по спірних правовідносинах [7, с. 149]. Отже, науковець визначає перевірку доказів на їх відповідність критерію допустимості обов'язком суду, який повинен бути виконаний до початку розгляду справи по суті.

Протилежну точку зору висловив М.А. Гурвіч, який вважає, що у цивільному процесі суд на власний розсуд має право не застосовувати критерій допустимості доказів, у випадку якщо це зумовлено значимістю правового інтересу та принципом об'єктивної істини [8, с. 62]. Видається за доцільне визначити роль суду в оцінюванні доказів на предмет їх відповідності критерію допустимості з урахуванням наступного. Суд як орган державної влади діє виключно в межах повноважень і в спосіб, що визначений чинним законодавством. Перевірка доказів на предмет їх відповідності критерію допустимості є одночасно і правом, і обов'язком суду, суд у будь-якому випадку зобов'язаний вирішувати питання про допустимість доказу, незалежно від того, чи подавалось відповідне клопотання учасниками провадження. Однак, застосовуючи критерій допустимості, суд оцінює доказ керуючись внутрішнім переконанням, заснованим на законі. Якщо встановлення істини по справі можливе в єдиний спосіб – урахування доказу, який суто з формальних підстав не відповідає критерію допустимості, при цьому, як під час отримання такого доказу, так і під час його застосування не мало і не могло мати місце порушення прав інших осіб, суд може позитивно вирішити питання допустимості такого доказу.

На думку Д.Д. Луспеника, з якою повністю погоджуємось, актуальною проблемою для сучасного цивільного процесу є відсутність уніфікованого стандарту доказування у цивільних справах [2]. Щодо вирішення питання допустимості, то такий стандарт повинен містити методику вирішення питання про допустимість – поетапну інструкцію щодо розгляду вказаного питання, а також деталізуючі критерії оцінки доказу, на підставі яких суд вирішує питання про його допустимість.

Щодо методики, то, на нашу думку, вирішення питання про допустимість доказів у цивільному судочинстві повинно відбуватись з урахуванням таких стадій: оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості суб'єктом подання доказу до суду; оцінка доказу на предмет його відповідності критерію допустимості всіма іншими учасниками справи (окрім суб'єкта подання доказу). У разі виявлення ознак недопустимості – подання відповідного клопотання до суду про неможливість урахування судом поданого доказу через його недопустимість; вирішення судом питання допустимості доказу з урахуванням вислов-

леної позиції суб'єкта подання доказу та інших учасників справи; перевірка правильності вирішення судом першої інстанції питання про допустимість доказів у порядку апеляційного та касаційного провадження (у випадку оскарження прийнятого у справі рішення). У межах кожної із зазначених стадій повинен бути розроблений алгоритм дій щодо оцінки доказу на предмет його допустимості.

Висновки. Ефективність процесу оцінки доказів на предмет їх допустимості залежить від ряду чинників, таких як: 1) належне виконання учасниками справи та судом своїх обов'язків щодо перевірки доказів на предмет їх допустимості; 2) дотримання вимог щодо своєчасного подання суду допустимих доказів; 3) належне реагування у випадку подання до суду недопустимих доказів; 4) дотримання судом та учасниками справи методики оцінки доказів на предмет їх допустимості, а також урахування критеріїв допустимості доказів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8708>.
2. Луспенік Д.Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. 2019. URL : <http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuyannya/>.
3. Рекомендація R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи від 28.02.1984 року № R(84)5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126.
4. Резниченко И.М. Оценка доказательств в советском гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1968. 13 с.
5. Пучинский В.К. Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству. Москва : Госюриздат, 1962. 90 с.
6. Логинов П.В. Предварительная подготовка гражданских дел к слушанию в суде. Москва : Госюриздат, 1960. 148 с.
7. Треушников М.К. Судебные доказательства. Москва : Городец, 2004. 272 с.
8. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы. Москва : Юрид. литература, 1976. 176 с.

